

DOI: 10.31499/2307-4833.2.2019.202034

УДК 37.017:39(477):050

ORCID 0000-0002-3995-4501

Наталія Сивачук

ПРОБЛЕМА ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ У ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ «СВІТЛО»

Українська педагогічна преса минулого – важливе джерело дослідження, у якому відображено історію освіти і педагогічної думки, боротьбу за національну школу. На початку ХХ століття склалися сприятливі умови для відкриття українських педагогічних журналів, зокрема часопису «Світло», що виходив друком один раз на місяць упродовж 1910–1914 років. Основоположником журналу став Григорій Пилипович Шерстюк, який згуртував біля себе чимало педагогів і письменників, як-от: Х. Алчевська, С. Васильченко, Б. Грінченко, Д. Дорошенко, С. Єфремов, О. Русов, С. Русова, С. Сірополько, І. Стещенко, Я. Стороженко, Я. Чепіга (Зеленкевич), С. Черкасенко та ін. Зі сторінок часопису ми довідуємось, як розвивалася ідея розбудови української національної школи у тісному зв'язку з національно-визвольним рухом українського народу. Вивчення матеріалів, вміщених у часопису, сприятиме розумінню історії вітчизняної педагогічної науки і розбудові сучасної школи ХХІ століття, інтеграції її до світового освітнього простору.

На сторінках часопису «Світло» розгорталися цікаві дискусії щодо реформи тогочасної освіти, пошуку основ української школи, актуалізації ідей щодо національного, патріотичного, морального виховання. Тут звертають на себе роздуми Г. Шерстюка щодо того, як русифікаторська політика царського уряду не лише позбавляє український народ повноцінної освіти, а й нівечить душі. Адже, намагаючись якнайкраще пристосуватися до життєвих реалій [1, с. 466], частина українців починала «гордувати всім, що тільки нагадувало про той темний, безталанний народ, гордувати його мовою, літературою і інш. Таке гордування в деякого з тих ренегатів перейшло в зненависть, і вони почали знущатися з того самого народу, котрому найбільше повинні були б служити» [3, с. 55].

Мета статті – розглянути проблему національного виховання засобами української народної пісні у педагогічному дискурсі на сторінках часопису «Світло».

Проблему виховного потенціалу української народної педагогіки на сторінках часопису «Світло» порушували С. Волох, М. Жученко,

Ю. Збір, С. Єфремов, Гр. Наш, Ф. Письменний, П. Понятенко, С. Русова, Л. Свідомий, Ф. Слюсар, Я. Стороженко, С. Титко, С. Чалий, Я. Чепіга, С. Черкасенко, Я. Юдич та ін.

У статті «Проект української школи» Я. Чепіга пише: «Завдання нашої школи ми поставили так: 1) культивування в житті придбаного нею од рідного народу всього близького і природнього їй; 2) розвинути її індивідуальні здібності і корисні їй нахили; 3) скласти такі умови освіти, де б народна воля розвинулася вільно в дитині і лягла б в основу духовного поступу молодого покоління; 4) широко задовольняючи природне прагнення освіти виховати дитину чесною, здатною і діяльною людиною, не порушуючи її природи» [9, с. 33].

С. Черкасенко писав, що в новій українській школі необхідно «розвинути думку і серце селянської дитини через власний приклад і через ознайомлення з її кращими моральними принципами» [10, с. 12]. Головну причину занепаду освіти в Україні педагог вбачає в тому, що навчання ведеться в ній не рідною українською, а чужою російською мовою, висловлює радість з того, що кращі люди зрозуміли, що саме мова в школі допоможе визволити люд, що розпочав національний рух, йде боротьба за національне самовизначення, за національну школу і висловлюється так: «Спасибі, хоч великий народ наш, незважаючи на всі денаціоналізаторські заходи, зберіг свій скарб найдорожчий, своє добро, свою мову, зберіг той ґрунт, на якому одбувається велична картина відродження його» [10, с. 14].

Таким благодієвим ґрунтом, на якому збереглася коренева система нашої мови, вчені вважають українську народну пісню. Про це йдеться у статтях О. Верходуба, В. Поточного. Статтю В. Поточного «Невичерпна педагогічна сила» було надруковано у часописі «Світло» у сьомому номері за 1912 рік. Автор наголошує на великому значенні у житті людини переконань, закорінених у серці, наповнених душевної сили і наснаги. На його думку «раціональна педагогія, зважаючи на ґрунтовне значення в психічному розвитку об'явів серця, повинна вжити відповідних методів для найкращого виховання цієї ду-

шевної сили; вона повинна плекати розум науковими дисциплінами, одночасно не залишати й мистецтва як педагогічного засобу. Автор виокремлює серед усіх мистецтв музику і називає її «мовою почувань», яка «надзвичайно щира, бо лукавства не відає, мова, що переказує найнепомітніші відміни в почуваннях і що її розуміє кожен, хто не втратив здатності почувати» [7, с. 5].

В. Поточний вважає, що саме музика поглиблює між людьми почуття симпатії. Він пише: «Коли музика єсть, як ми бачили, велика інтелектуальна сила, що веде до особистого і суспільного поліпшення людей, то очевидно ступінь розвитку музики у даного народу може бути показником міри його культурності. Коли хочеться довідатись, яке урядування в країні і яка в ній моральність, прислухайтесь до його музики» [7, с. 7].

Автор оцінює стан музичної освіти у сучасній йому школі і з гіркотою констатує: «На школі ж загальноосвітній у наш вік пари та громовини, вік надзвичайного розвитку техніки витиснув своє глибоке тавро. Наша школа дбає переважно про формальний розвиток розумового хисту, про навчання всяких утилітарних знань; музика заведена тут на останнє місце, а разом з тим знехтовано раціональне виховання волі й серця дитини. Прикрі наслідки од цього ми бачимо. З певністю можна сказати, що між іншим і в цій однобічності нашої школи криється причина того, що сучасне покоління має таку кволю волю, такі ненормальні, хворобливі почування, і що наші освічені люде здебільшого ліберальніші на словах, ніж на ділі» [7, с. 8].

Вчений веде мову про те, що музика також багато значить для розумового розвитку дитини, що виконання музичного твору вимагає точності «розумового хисту», а ритм «примушує виконавця не гаятися». «Все це разом, – пише він, – задає розумові багато праці, складнішої часом, ніж яка-небудь арифметика чи геометрична справа, дуже пожиточної» [7, с. 8]. Відомо, що серед простого люду більш поширеною є музика вокальна, ніж інструментальна, а спів супроводжує людину все її життя від колиски до могили. Для українців він є своєрідною медитацією, творчістю нашої душі у єдності з Космосом, у поєднанні з працею, побутом і дозвіллям, формує ідеальний світ майбутнього [4, с. 7].

В. Поточний акцентує увагу саме на народній пісні, бо «спів, то мова всієї істоти людської, всіх найнепомітніших обов'язів психіки; що вона має надзвичайний вплив на душу, що вона перероджує душу» [7, 9]. Разом з цим він не пропонує «вивчити дітей на якихось там віртуозів» співу, вважає, що школярі повинні співати, «бо це сама натуральна галузь мистецтва, бо це задовольнить одну з найперших духовних потреб і

може викликати до розумової діяльності всі душевні сили, навіть і ті, що можливо ще й не прокинулись» [7, с. 9]. Педагог радить за допомогою співу лікувати вади мовлення: «заникування, шепелявіння, невміння в розмові вживати медіум голоса, ненормальність звуку і т.ін.» [7, с. 9].

В. Поточний наголошує на тому, що музика, спів потрібні оратору з набутті риторичної вправності, бо «оратор повинен уміти користуватися всіма музикальними засобами старанно обробленого голосового апарату» [7, с. 9], «співанка конче потрібна для розвитку органів дихання, однак «безмірно вищий і дорожчий благодійний вплив вокальної музики на душу» [7, с. 9].

Педагоги-ентузіасты, патріоти-письменники, що згуртувалися навколо часопису «Світло», розуміли, що причину занепаду освіти в Україні в русифікації. Вони вважають, що повернути рідну мову до школи необхідно разом з народною піснею. «Пісні не можна обминути в школі, як не можна без неї обійтись у житті, і це особливо треба сказати про пісню народну. Пісня у народа не випадкове з'явище – це органічний животворний елемент його життя. Ото ж ненатурально було б обминати пісню народну в школі» [7, с. 10], оскільки вона «єсть найкращий засіб до виховання здорового естетичного почуття, розуміння краси і здатності відчувати її та втішатися нею» [7, с. 10].

Свої думки В. Поточний аргументує словами філософа і мораліста Гердера, який уявляв собі всю людськість неначе велику арфу, а кожен народ як окремо настроєну струну. Він пише: «Як твір, що вийшов з глибини народного духу з усіма прикметами невмирущої краси і величезної правди, народна пісня має силу впливу навіть на людину, що втратила свою національність. Ніби приворот-зілля, вона таємними стежками доходить до серця, відживляє там засмічені чужими намулами джерела народного почуття і направляє діяльність духу на ті шляхи, кудю народне життя йде» [7, с. 10].

Часопис «Світло» був не тільки педагогічного спрямування, він мав на меті будити національну свідомість і батьків, і дітей, і громадян взагалі, його прагнення не тільки побудова нової школи, національної освіти, але й становлення незалежної української держави, тому у багатьох статтях порушується проблема патріотичного виховання молоді. П. Тичина колись сказав, що без музики в Україні революцію не зробити, а М. Шлемкевич переконував, що «найбільша духовна революція в Україні, її християнізація, відбулися під впливом співу» [11, с. 106]. Отже передумови соціальних і національних зрушень в Україні склалися за активної участі української народної пісні. В. Поточний звертає увагу на патріотичну складову народної пісні: «Національ-

на пісня повинна виховувати молодіж. Через народну пісню, як і через народну мову, діти прилучаються до народу. Полюбивши народну пісню, вони полюблять і свій народ, що ту пісню утворив, і з повагою ставитимуться до його труженного життя. Нехай це чуття буде спочатку несвідоме, але воно живуче, воно глибоке і в ньому самому захована жива, діяльна сила. Народня пісня таким чином, то найкращий засіб до національного виховання» [7, с. 11].

Переважна більшість дописувачів часопису «Світло» наголошували на необхідності національного виховання від самого ніжного віку. Про це йдеться в працях О. Верховодуба, С. Волоха, Г. Нашого, С. Русової, Я. Чепіги, Г. Черкасенка, а також В. Поточного, який висловлюється щодо цього так: «Народна пісня в початковому вихованні – все одно, що молоко матерне для немовляти, якого не заступить ніякий інший прокорм» [7, с. 11].

В. Поточний аналізує досвід використання народної музики та пісні в освітніх закладах Англії, Франції, Німеччини. Так, наприклад, він спостеріг, що в Англії вчитель, «що не знає музики, хоч би може й освічений взагалі, навряд чи знайшов би собі роботу», що у Франції «найкращий метод навчання хорового співу», у Німеччині «музика і хоровий спів поширені в народних масах», а «за часів об'єднання німецьких держав в одну імперію з'явилася національна патріотична пісня, яка через школу пішла в народ. Тепер у Німеччині трудно знайти школу, де б не навчано музики, особливо ж співу. Кожний учитель конче повинен уміти співати, грати на органах і ще, окрім того, на скрипці або фортепіанах. Школу без співу і музики в Німеччині і уявити собі трудно» [7, с. 12].

Автор статті «Невичерпна педагогічна сила» дає відповідь на питання, яка пісня повинна бути в основі національного виховання в Україні такими словами: «Це не може бути інша пісня, а тільки повинна бути пісня народна, українська. В житті України пісні народній судилося зайняти виключне становище. «Наша дума, наша пісня», це, як каже Шевченко, «голосна та правдива слава України», яка «не вмере, не загине». Як в краплі води грає всіма фарбами веселки сонце, так в пісні виливається вся душа многострадального талановитого народу з її радощами, горем, історією, ним прижитою, природою, що його оточає і т.інш. «Пісня для України все: і поезія, і історія, і батьківська могила», казав Гоголь, що сам був вихований народною українською піснею, розумів її поезію, у ній знаходив собі невичерпне джерело поетичного натхнення і так гарно змалював її характер та красу» [7, с. 13]. Автор з позиції педагогічної науки розглядає українську народну ліричну пісню як особливий засіб вихо-

вання, що актуалізується відповідно до вимог і запитів суспільства і освіти того часу. «Тільки велика творча сила великого народу могла появили світові таку прекрасну пісню! Отже було б непростимою помилкою не використати для виховання молодіж такого надзвичайно коштовного музикального матеріалу, який дає творчість українського народу, особливо ж – в школі на Україні, і особливо в наші часи, коли народ вже прокинувся до свідомого національного життя» [7, с. 13].

Зі щирим захопленням В. Поточний зауважує, що «гарні збірки народних пісень наших композиторів, старших і молодших, містять в собі багато цінного як з музикального, так і з педагогічного погляду» [7, с. 13]. І тут він називає такі збірки, що можуть послужити справі національного виховання, як-от: «Український співанник» (100 пісень з нотами) Б. Арсеня, «Збірка народних пісень», «Молодоці» М. Лисенка, «Збірник пісень для сім'ї і школи», «Українські народні колядки і щедрівки» К. Стеценка, «Збірник українських пісень» А. Хведоровича. Збірку М. Лисенка «Молодоці», що містила пісні та веснянки, він називає «скарбом для матерок і для дитячого гурту». За словами В. Поточного, ця «збірка утворена самим життям, а пісні та забави дитячих садів вийшли до кабінету після довгих усилювань думки по визначеному штибу» [7, с. 14].

В. Поточний був добре ознайомлений з працями видатних педагогів, зокрема Сергія Іренейовича Миропольського, його працею «Народня школа за ідеями Я. А. Коменського», в якій автор пропонував для розвитку дитини поєднувати елементи «загальнолюдського» виховання (розумове, естетичне, моральне і фізичне) та національно-практичної освіти, як засоби ознайомлення дітей з навколишнім середовищем» [6, с. 418]. Отож, відповідно до цього, В. Поточний переосмислює ці ідеї, пропонує співати народні пісні на природі, щоб (за словами С. Миропольського) «відчути всю принадність їх, треба б перенести їх на місце їх виконання і світ, і повітря, і свіжість молодіж української весни, і незіпсоване розкошами серце, і душу палкую, що прагне ласки та кохання, – без цього зачахнуть вони в панських покоях, зів'януть і втратять свій чудовий аромат життя, з якого вийшли; та все ж і в дитячій, і в вітальні ці пісні та ігри без порівняння кращі за те, що дає нам роблена умілість на німецький зразок, якою являється наше «дитяче садівництво» [5, с. 162-163].

В. Поточний висловлює своє захоплення щодо концепції педагога-урядовця С. Миропольського, який «так палко обстоював натуральність у вихованні, обурювався проти штучного виховання по чужих зразках, подавав голос за

українську пісню в школі, марив про нову добу в народній освіті [7, с. 14].

Культура побутового хорового співу була дуже популярною на Україні, особливо серед селянства і досягала високого виконавського рівня, однак на початку ХХ століття вона стала занепадати. На думку В. Поточного, такий стан спричинила «систематична заборона українських пісень по школах» [7, с. 15]. Автор статті «Невичерпна педагогічна сила» обурюється з того, що «учні співучої слов'янської країни не вміють до ладу проспівати простої хорової пісні» [7, с. 15]. і наводить такий прикрий факт. Під час закордонної подорожі наших гімназистів засоромили чеські екскурсанти, що гарно співали своїх пісень і просили заспівати їм українських, а наші гімназисти не зуміли. Викликає тривогу у В. Поточного занепад пісенної творчості в масах, серед простих людей, їх доповнюють декадентські настрої серед інтелігенції, будівництва пам'ятників чужим героям, нехтування здоровими народними засобами виховання в дітях естетичного почуття. Він звертається до тих, у кого в руках шкільна справа: «Духа не вгашайте!» Він звертається і до батьків, до сімей, де не шанують рідної пісні і рідної музики. «Вони, – пише він, – позбавляють своїх дітей свіжого багатого джерела поезії, а потім скаржаться, що в дітей немає любові до батьківської хати, що молоде покоління не шанує як слід отця-неньки і зневажає все, з чим зв'язані його дитячі зразки. Не так було б, коли б батьки у свій час подбали про розвиток в душах дітей здорової поезії в словах і звуках. Чужа музика не промовила так до серця як рідна, не прив'яже так до родини, як та. Звуки музики, голос рідної пісні викликають в душі давні гарні згадки; встають, як живі, перед нами любі нам обличчя, незабутні спогади з дитячих літ, такі милі, такі дорогі...» [7, с. 15].

Долю української народної пісні в школі переймається і О. Верходуб у статті «На крилах рідної пісні» у четвертому номері часопису «Світло» за 1913 рік. Він турбується про долю рідного народу, який упродовж історичного шляху розгубив значну частину своїх культурних надбань, самостійність, закони, рідну школу, мову, а мозок нації – свою інтелігенцію, яка «розлетілася по всіх-усюдах гонити воду на чужі млини, збагачуючи своєю працею чужі культури» [2, с. 7]. Частина цієї інтелігенції, на думку вченого, «одцуравшись свого народу, порвавши з ним ті традиції, над котрими віє дух споконвічних ідеалів народу нашого, та інтелігенція віддячувала народові ще й тим, що засвоїла собі дикунський погляд призириства на його найдорожчий скарб – рідну мову, на нескладну філософію його життя» [2, с. 7].

Вчений зауважує, що несприятливі істори-

чні, соціально-економічні причини багато одібрали у нашого народу, але, «коли позбувся народ всього, то що ж лишилося занедбаному краєві, що в ті часи давньої давнини бідному окраденому народові українському? Лишилась рідна мова, рідна пісня! Вони і тільки вони були в ті часи єдиними показниками того національного вогню, що безупинно жеврів в глибинах народнього духа, вони були тими символами, тими євангельськими зернами горчишними, що вказували на майбутнє життя й розвиток нашого національного організму» [2, с. 7].

Автор статті наводить приклад з історії вільного руху у світі, коли рідна пісня зберегла культуру не тільки чехам, болгарам, сербам, але й іншим народам, що пішли шляхом національного розвитку. «Цього вже досить, – пише він, – щоб зрозуміти, яке це могутнє знаряддя в соціально-національній педагогіці і в прямуванні нації до своїх ідеалів» [2, с. 8]. О. Верходуб нагадує сучасникам: «Коли ж на світанку нашого національного відродження з гір і долин журно засурмили золоті труби, коли тихострунні кобзи заплакали по вольній волі, то кращі сини народу нашого взяли твердими руками прапор і пішли по тому шляху, що зветься шляхом історичної місії української нації, шляхом національного й людського відродження... На цьому шляху відродження рідна пісня відіграла чи не найбільшу роль і з певністю можна сказати, що її значіння в соціально-національній педагогіці ще не досить оцінено, не досить виявлено» [2, с. 8]. Педагог рекомендує перенести пісню «в сферу вужчу – в народню школу», «завдання якої – це освітити дитину, зберегти гармонію її сил, розвинувши їх фізично і духовно» [2, с. 8]. Але робити це треба, на його думку, «не одриваючи її од природного ґрунту і вивчивши закони дитячої психіки, вивчивши найменші рухи і пориви дитячої душі, задовольнити ті пориви і прагнення, не розминаючись з тим найчистішим золотом людського світогляду, що зветься широкими принципами добра й правди. В цій формулі виховання велике й почесне місце займає рідна пісня, що найбільше спричиняється до розвитку в дитині здорових художніх вражень і естетичного смаку» [2, с. 8].

Як зразок використання виховного потенціалу пісні у виховному процесі О. Верходуб вважає античний світ, Грецію, де в школі панували три предмети навчання: гімнастика, граматика й музика, підкреслює, що за нових часів «творчі педагогічні систем від Песталотці і до цього дня – всі визнають тільки рідну пісню могутнім знаряддям виховання» [2, с. 9]. Вчений наполягає: «В народній школі на Україні повинна панувати і бути предметом навчання рідна українська пісня» [2, с. 9]. О. Верходуб застерігає освітян не чекати з гори «правдивого погляду на ролі»

рідної пісні в народних школах на Україні», а радив вчителю приймати цю ідею не тільки розумом, а й серцем. Автор констатує, що вчителям важко буде відстояти права народної пісні у навчально-виховному процесі школи, оскільки протистояти цьому буде «ганебне переслідування вчительства малим і великим шкільним начальством, доносительство чорносотенного духовенства і цькування російської поліцейської преси за науку дітей в школі рідної пісні» [2, с. 10].

Поряд з цим О. Верходуб наводить приклад однієї зі шкіл на Київщині, де упродовж чотирьох років систематично як обов'язковий предмет провадилося навчання рідної пісні, було створено хор, який виконував на шкільній ялинці українські народні пісні «під акомпанемент гітар, скрипок, балалайок, «бо іншого музичного інструменту не було». Він пише: «Я не буду тут торкатися ні системи навчання рідної пісні, не буду переказувати всього репертуару, який подолали школярі в згаданій школі. Завдання моє переконати, який виховуючий вплив рідної пісні помітив був на дітях школярів» [2, с. 10]. Автор статті наводить слова А. Шопенгауера про те, що «музика, подібно Богові, дивиться прямо в душу» і висловлює впевненість в тому, що «з великим правом можна це ж саме сказати про рідну пісню в школі: вона подібна Богові зазирає в дитячі душі. Вона рідною мелодією та зрозумілою мовою утворює в дитячій душі відоме естетичне переживання, якого, безумовно, не можна утворити пісня нерідна, що йде проти рідної мови, національної психіки, природженого смаку і законів національної гармонії» [2, с. 10].

О. Верходуб звертає особливу увагу на формування естетичного смаку школярів під впливом народної пісні і переконує, що вона, пісня, допоможе осмислити суть мистецтва взагалі, що відчуття краси, естетичне переживання «є тим могутнім знаряддям виховання, котре одкриває найглибші закутки дитячої душі і примушує її горіть новим ще невідомим горінням, примушує її робитися кращою і засвоювати собі емоціонально ті культурні цінності, які не завше дитина може собі засвоїти через слово, малюнок, живий приклад і т.д.» [2, с. 11].

Автор статті «На крилах рідної пісні» конкретизує виховний потенціал кожного фольклорного жанру на особистість школяра. Він наводить приклад пісень «Ой, гаю мій, гаю» та «Гей по морю» зі збірки пісень М. Лисенка в хоровому розкладі для учнів молодшого і підстаршого віку у школах народних, які «викликають в дитячій уяві свою родину, викликають образ матері і непомітно, десь в невідомих закутках дитячої душі, виховують повагу до своєї родини» [2, с. 11]. О. Верходуб пояснює, що пісні про сиріт, чумаків

«розбуджують у дитячих душах гуманні почування до людей бідних, забитих долею, нещасливих» [2, с. 11], а колядки, щедрівки, веснянки «малюють в дитячій уяві картини природи, весни, скажімо, і розбуджують почуття замилювання красою її, змінами рідних картин і т.д.» [2, с. 11]. Взагалі, на думку автора, пісня відкриває в дитині цілий світ переживань, торкається найнижчих струн дитячої душі, «на крилах рідної пісні душа дитини летить в нове життя, в царство мрій в царство ідеально-естетичних переживань. Таке велике виховуюче значіння має рідна пісня в школі. Вона глибоко западає в душу і лишається там на довгі літа...» [2, с. 11].

Український педагогічний часопис «Світло» є джерелом дослідження історії становлення нашої національної освіти. Багато ідей, проголошених тут, можуть бути в нагоді у нашому сьогоденні, коли з калейдоскопічною швидкістю змінюється суспільно-економічне життя, змінюється вектор цінностей під впливом глобалізаційних процесів та законів економцентризму ХХІ століття. Дискусія щодо виховного потенціалу української народної пісні, що відбулася понад століття тому, поставила питання, які в силу певних причин залишаються і понині не розв'язаними. І сьогодні виховний потенціал української народної пісні недостатньо використовується у навчально-виховному процесі сучасної оновленої національної школи. І О. Верходуб, і В. Поточний висловлюють думку про те, що зразком використання пісні у навчально-виховному процесі є античний світ, де музика була однією з панівних предметів навчання. Автори статей переконують, що у житті українського народу пісня – джерело рідної мови, історії, естетичного смаку, моральних імперативів. «найчистіше джерело людського світогляду». В. Поточний і О. Верходуб висловлюють державницьку позицію щодо ролі пісні у виховному процесі української школи і морального здоров'я суспільства взагалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко Н. Б. Шерстюк Григорій Пилипович. *Українська педагогіка в персоналіях*: у 2 кн. Київ: Либідь, 2005. Кн. I. С. 462–468.
2. Верходуб О. На крилах народної пісні. *Світло*. 1913. № 4. С. 7–11.
3. Гетьманчук Я. (Шерстюк Г. П.) Наслідки безправності. *Світло*. 1914. Кн. 4. С. 55.
4. Дмитренко М. Генетичний код нації. *Літературна Україна*. 30 листопада 2008 р. С. 7.
5. Миропольській С. О Музыкальном образовании народа въ России и въ Западной Европе. С.-Петербург, 1882. С. 162–163.
6. Пироженко Л. В. Миропольський Сергій Іренейович. *Українська педагогіка в персоналіях*: у 2 кн. Київ: Либідь, 2005. Кн. 1. С. 414–420.

7. Поточний В. Невичерпна педагогічна сила. *Світло*. 1912. № 7. С. 5–14.
8. Чепіга Я. Проект української школи (3-й, 4-й, 5-й, 6-й рік навчання). Книжне навчання. *Світло*. 1913. № 4. С. 16.
9. Чепіга Я. Проект української школи. *Світло*. 1913. № 2. С. 33–34.
10. Черкасенко С. Народні вчителі і рідна школа. *Світло*. 1913. № 1. С. 12.
11. Шлемкевич М. Душа і пісня. Українська душа. Київ: Фенікс, 1992. 128 с.
4. Dmytrenko, M. Henetychnyi kod natsii. *Literaturna Ukraina*. 30 lystopada 2008, 7 [in Ukrainian].
5. Miropolskii, S. (1882). O muzykalnom obrazovanii naroda v Rossii i v Zapadnoi Yevrope. S.-Petersburg, 162–163 [in Russian].
6. Pyrozhenko, L. V. (2005). Myropolskyi Serhii Ireneiovych. *Ukrainska pedahohika v personaliiakh*. (Kn. 1–2); Kn. I. Kyiv: Lybid, 414–420 [in Ukrainian].
7. Potochnyi, V. (1912). Nevycherpna pedahohichna syla. *Svitlo*, 7, 5–14 [in Ukrainian].

REFERENCES

1. Antonets, N. B. (2005). Sherstiuk Hryhorii Pylypovych. *Ukrainska pedahohika v personaliiakh*. (Kn. 1–2); Kn. I. Kyiv: Lybid, 462–468 [in Ukrainian].
2. Verkhodub, O. (1913). Na krylakh narodnoi pisni. *Svitlo*, 4, 7–11 [in Ukrainian].
3. Hetmanchuk, Ya. (1914). (Sherstiuk H. P.) Naslidky bezpravnosti. *Svitlo*, Kn. 4, 55 [in Ukrainian].
8. Chepiha, Ya. (1913). Proekt ukrainskoi shkoly (3-i, 4-i, 5-i, 6-i rik navchannia). *Knyzhne navchannia. Svitlo*, 4, 16 [in Ukrainian].
9. Chepiha, Ya. (1913). Proekt ukrainskoi shkoly. *Svitlo*, 2, 33–34 [in Ukrainian].
10. Cherkasenko, S. (1913). Narodni vchyteli i ridna shkola. *Svitlo*, 1, 12 [in Ukrainian].
11. Shlemkevych, M. (1992). Dusha i pisnia. *Ukrainska dusha*. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].